

ОСОБЛИВОСТІ ЕТНІЧНОЇ САМОІДЕНТИФІКАЦІЇ УКРАЇНЦІВ ТА РОСІЯН У СУЧАСНІЙ УКРАЇНІ

У статті розглядаються відмінності етнічної ідентифікації українців та росіян в сучасній Україні, у порівнянні з радянськими часами.

Ключові слова: Україна, українці, росіяни, етнічна ідентичність, адаптація, домінуючий статус, асиміляція, рідна мова.

Розпад СРСР та здобуття Україною незалежності сприймався по-різному серед усього загалу. З одного боку, для переважної більшості українців та представників етнічних меншин, які пов'язували своє майбутнє з Україною, ці зміни сприймалися як відновлення історичної справедливості. Для значної частини росіян, а також зросійщених за свідомістю українців та представників інших етносів, які не ідентифікували себе з Україною, ці зміни не були такими однозначними.

Після розпаду СРСР у нових державах росіяни зіткнулися з раніше невідомою для них проблемою – необхідністю адаптації до нового мовного та культурного середовища. Відмінність України від інших новостворених держав пострадянського простору полягає не лише в наявності багаточисельної російської етнічної меншини, але й в існуванні значного числа етнічно маргіналізованих та асимільованих за мовою українців, для яких також виникла потреба пристосування до нових умов.

За визначенням американського дослідника Р.Скемергона домінуюче становище в суспільстві може займати як більшість, так і меншість. В умовах бездержавності домінуючою може бути "група меншості", більшість займає підпорядковане становище, тобто є "масовим етносом"¹. До здобуття Україною незалежності українці залишалися "масовим етносом" чи "підпорядкованою більшістю", а росіяни мали статус домінуючої меншини.

Від того, хто займав домінуюче становище в суспільстві безпосередньо залежав і домінуючий статус мови. Природно домінуючою є мова етнічної більшості. Але якщо домінуюче становище в суспільстві посідала меншина, то її мова також була домінуючою. За цих умов процеси мовної асиміляції охоплювали підпорядковану більшість, як і інші етнічні меншини. Безпосереднім наслідком такого становища було те, що росіяни в Україні за радянських часів не зазнавали мовної асиміляції, навіть в умовах дисперсного розселення, і навпаки, українці, хоча й складали більшість, асимілювалися за мовою. У мовному середовищі інших етносів переважали процеси зросійщення, а не українізації, насамперед у містах.

Важливе значення для розуміння сутності етномовних процесів в сучасній Україні є використання класифікації за рівнем національної самосвідомості, яку запропонував український етносоціолог В.Б.Євтух ще в 1992 році². До першої групи він відніс *ядро*, яке характеризується високим рівнем національної самосвідомості. Другу групу складає *маргінальний прошарок*, який є носієм змішаної етнічності. До третьої групи належать особи, які фактично втратили власну національну свідомість і визнають лише *етнічне походження*. Останню групу можливо визначити як особи із *залишковими ознаками етнічності*.

Як правило, на власних етнічних землях у власній державі весь етнос належить до етнічного ядра. За слушним висновком Г.Касьянова "формування громадянської (або політичної) нації

передбачає стандартну схему: етнічне ядро (українці) дає назву державі, а національні групи та меншини консолідуються навколо цього ядра у громадянську націю"³. Але довготривалий процес руйнування ядра українства гальмує процес їхнього перетворення в ядро сучасної української політичної нації. Розподіл за рівнем свідомості притаманний насамперед діаспорі. Але в умовах бездержавності, і як рецидив радянської доби, в сучасній Україні, серед українців зберігається такий розподіл за рівнем самосвідомості, який проявляється і в мовній компетенції, зокрема, в ступені мовної асиміляції.

Для етнічного ядра притаманна українська мова як рідна. В цілому в Україні частка українців з рідною мовою становила в 2001 році становила 85,16 %. Спостерігалася суттєва територіальна диференціація цього рівня. У західних областях він перевищував 99 %, в центральних – 95 %, а південно-східних – лише 66 %. У Криму та Донецькій області етнічне ядро українців вже стало меншим, ніж маргіналізований прошарок та групи із залишковими ознаками української етнічності⁴.

Маргіналізація українців за мовою визначається заміною рідної української мови російською. При цьому українська мова зберігається як друга. У 2001 році серед українців частка тих, хто визнавав українську мову лише як другу становила 11,64 % (4 371 191 особа). Для осіб, які визнають лише власне етнічне походження, притаманна відсутність знання української мови навіть як другої. Рідною мовою ця група українців визнавала російську. За переписом 2001 року в цілому в Україні таких виявилось 3,20 % (1 199 774 особи). Для порівняння, в 1989 році українців із залишковою ознакою етнічності в мовному вимірі було значно більше 5,25 % (1 965 781 особа). За даними перепису 2001 року особливо багато їх було в Донецькій області – 420 416 осіб, що становило 15,34 % загальної чисельності українців, у Луганській – 176 174 осіб (11,97 %) та в АР Крим – 120 102 особи (24,40 %)⁵.

Отже, як свідчить аналіз статистичних матеріалів перепису населення 2001 року, серед українців залишається значний прошарок осіб з українською мовою як другою, а також тих, хто є українцями лише за етнічним походженням. При цьому, якщо в західних та центральних областях їхня частка серед загальної чисельності українців є досить незначною, то в Криму та Донеччині вони вже становлять більшість. Їхня "українськість" обмежується в кращому випадку лише знанням української мови як другої та визнанням свого етнічного походження. За національною самосвідомістю вони перетворилися фактично на росіян українського етнічного походження.

За радянських часів за оцінкою російських етносоціологів Ю.В.Арутюняна та Л.М.Дробіжевої, "росіяни, де б вони не жили, більше відчували, що вони живуть "в своєму Союзі", а не республіці". Тому і "адаптація більшості росіян до інших етнічних середовищ національних республік була досить "неглибокою" і тому нестійкою"⁶. Розпад СРСР сприяв перетворенню росіян на етнічну меншину і втрату ними колишнього домінуючого становища. Внаслідок цього, росіяни в нових державах переживають кризу етнічної ідентичності. За слушною думкою українського етносоціолога В.А.Арбєніної, "найбільш розповсюдженою травматичною проблемою для більшості представників російської діаспори в країнах нового зарубіжжя стала втрата звичної для них "першої ролі" в багатонаціональній державі. Характерно це і для значної частини росіян – громадян України"⁷. Зміна статусних позицій росіян впливала на те, що вони "починають гостро відчувати необхідність або переміни середовища, або більш повній і всебічній адаптації до іншого етнічного середовища, в якому вони живуть"⁸.

Найбільш істотний вплив на скорочення чисельності росіян в Україні за 1989 – 2001 роки – на 26,61 % (3 333,8 тис. осіб)⁹ мали не *делопуляційні* та *міграційні* процеси, а *етнічні процеси*, тобто зміни етнічної самоідентифікації. Серед росіян значне розповсюдження мали не лише ендогамні (моноетнічні), але й екзогамні (міжетнічні) родини. За даними перепису населення 2001 року лише 56,50 % росіян проживали в моноетнічних (ендогамних) родинах¹⁰. У результаті відродження української державності етнічні процеси набули природного характеру, коли корінна більшість асимілює етнічну меншість, насамперед через міжетнічні (екзогамні) шлюби. Діти в таких сім'ях мають подвійну етнічну ідентичність, але переважно визначають власне етнічне походження на користь домінуючого етносу.

Частина росіян, які мали змішане етнічне походження, тобто були народжені в українсько-російських родинах, у 1989 році записалися росіянами, а в 2001 році визнали свою належність

до українців, що означало зміну їхньої етнічної самоідентифікації. Внаслідок цього, і загальна чисельність українців за 1989 – 2001 роки збільшилася *винятково* за рахунок російськомовних українців. Формально визнати власне українське етнічне походження значно простіше, ніж відновити втрачену раніше мову як рідну. За рахунок скорочення числа росіян в Україні зросла чисельність українців. І це зростання відбулося на тлі депопуляції серед українців, яка розпочалася ще з 1991 року, а серед сільського населення – з 1979 року¹¹. Тобто, на зміни чисельності як українців, так і росіян упродовж 1989 – 2001 років найбільший вплив мали зміни етнічної самоідентифікації.

Варто підкреслити також, що переважна більшість росіян є мігрантами радянської доби та їхніми нащадками у першому поколінні. Так, за переписом 2001 року з 371,1 тис. росіян, 40, 45 % їхньої загальної чисельності в Україні, народилися за її межами¹². При чому в 19-ти із 24-х областей серед росіян переважали мігранти. Абсолютна більшість з них прибули в Україну у дорослому віці і тому не вивчали української мови в школі. У подібному становищі опинилися і росіяни, насамперед у Криму та Донбасі, які хоча й народилися в Україні, не знають української мови, бо не вивчали її в школі. У 60 – 80-ті рр. українська мова не була обов'язковим шкільним предметом, на відміну від російської.

До 1991 року росіяни не відчували себе етнічною меншиною, і в дійсності вони стали нею лише після здобуття незалежності України. З цих міркувань, росіяни в Україні фактично є меншиною в першому поколінні, насамперед з точки зору самоусвідомлення ними свого реального статусу. Здобуття Україною незалежності об'єктивно призвело усвідомлення необхідності адаптації до нових умов. Особливе занепокоєння ці зміни статусних позицій викликали в тих осіб, що посідали керівні посади і для збереження свого соціального статусу їм потрібно було знати українську мову. Найбільш повно ці враження виклав соціолог О.М.Шульга: "Доросла людина, яка опинилася в умовах кардинальних змін правової ситуації в ставленні до рідної мови чи функціонально першої мови, потрапляє в *стресове* становище. По-перше, вона відчуває себе ошуканою. Все її попереднє життя, виявляється, було зорієнтоване суспільством (точніше владними структурами радянського режиму – В.С.) неправильно. Реальна практика не вимагала від неї знання ще однієї мови, яка за мить стала такою важливою. По-друге, вона стоїть перед неподоланими труднощами: в 40 – 50-річному віці освоїти нову мову навряд чи вдається. І психологічно ця вимога переживається досить негативно. Те, що в молодому віці сприймається як природна потреба, в середньому віці розглядається як диктат, насилля, несправедливість. По-третє, особистість втрачає через погане знання мови перспективи професійного зростання, підвищення власного соціального статусу. Це призводить до згортання соціальної активності, до особистісних деформацій, а то й деградації"¹³. Тобто, головною причиною, що спонукає зросійщених за мовою активно протидіяти впровадженню державного статусу української мови є "небезпека" втратити високий соціальний статус. Тому, вся аргументація про "порушення" їхніх індивідуальних прав у використанні російської мови є нічим іншим як засобом збереження домінантного становища.

Після розвалу СРСР росіяни в усіх країнах пострадянського простору формально втратили статус домінантної меншини і перетворилися чи точніше знаходяться на шляху до перетворення на звичайну етнічну меншину. Усвідомлення цих змін викликає доволі різну реакцію: від розуміння необхідності пристосування до нових умов до активної протидії. "У новій ситуації в росіян виникає проблема потрібного вибору: або адаптація до іншомовного середовища, або обособлення, самоізоляція, або, нарешті, міграція"¹⁴. Єдиним оптимальним шляхом подолання цієї кризи є *інтеграція* (адаптація) до мовно-культурного середовища нових держав, при збереженні власної ідентичності як етнічної меншини. Прикладом інтеграції росіян на пострадянському просторі є становище частини молодого та середнього поколінь росіян в країнах Балтії, які намагаються отримати громадянство цих країн.

Всі інші шляхи спрямовані на недопущення змін статусних позицій: *Сегрегація* (самоізоляція) – характерна для представників старшого покоління та частини молодшого та середнього, які не можуть чи не хочуть інтегруватися до нового для них середовища (країни Балтії); *Міграція* – масове переселення на історичну Батьківщину спричинене не лише загостренням міжетнічних конфліктів, а існуванням істотних відмінностей в мові, культурі, ментальності, які гальмують процеси можливої інтеграції (Закавказзя, Середня Азія та Казахстан); *Сепарація* –

відокремлення разом з територією (Придністров'я); *Збереження статус-кво*, тобто становища доміантної меншини, цьому сприяло те, що росіяни та зросійщені за мовою та свідомістю так і залишилися при владі (Білорусь).

У сучасній Україні реалізуються декілька варіантів. *Інтеграційна* модель поведінки, на жаль, не переважає. Вона притаманна лише для частини росіян, які розселені переважно в західних областях, а також дисперсно в сільській місцевості та в невеликих містах інших областей, насамперед центральних. Серед старшого покоління російськомовців у містах Західної України характерна *сегрегація*. Для переважної більшості міст не лише південно-східних, але й центральних областей реалізується модель *збереження статус-кво*, тобто доміантного становища.

Але незважаючи на це, визначальною ознакою етнічних процесів у сучасній Україні стало зростання рівня адаптації росіян до нових умов – збільшення частки тих, хто визнавав українську мову як другу з 32,78 % у 1989 році до 54,83 % у 2001 році¹⁵. У Криму, Донбасі та у великих містах інших південних та східних областей цей рівень був істотно нижчим. При чому рівень мовної асиміляції (українізації) росіян залишався досить незначним, хоча і збільшився з 1,56 % у 1989 році до 3,94 % у 2001 році, переважно за рахунок західних та центральних областей¹⁶.

Криза національної ідентичності в Україні притаманна насамперед не українцям, а росіянам та зросійщеним за мовою та самосвідомістю представникам інших етносів. Нав'язування українському суспільству деструктивної за своєю сутністю ідеї про "кризу ідентичності" українців в незалежній Україні відбувається з боку політиків, а також деяких науковців, які на власному прикладі відчувають кризу етнічної ідентичності. Для українців здобуття незалежності України означало початок подолання кризи ідентичності, в умовах якої вони знаходилися в добу бездержавності. За радянських часів на історичній Батьківщині українці мали статус масового етносу, яка зазнавала мовної та етнічної асиміляції. Незалежність України відкрила шлях для українців можливість перетворення з підпорядкованої на доміантну більшість.

У нових умовах криза ідентичності охопила насамперед маргіналізовані групи українців, які мають змішану, подвійну ідентичність. З одного боку, вони визнають власне українське етнічне походження, але з іншого боку за мовою та самосвідомістю скоріше належать до росіян. Роздвоєння ідентичності маргіналізованих груп українців "гармонізується" в ієрархії "українська етнічна самоідентифікація усвідомлюється як складова доміантної російської, причому складова меншовартісна, підпорядкована "вищій" статусом російській"¹⁷.

Подолати стереотипи радянської доби, які за життя декількох поколінь перетворилися на "традицію", досить складно. "Дорослій людині доволі важко змінити звички і стереотипи, в тому числі і мовні. А російські мовні стереотипи досить сильні в будь-якій професійній сфері"¹⁸. Роздвоєність ідентичності створює суперечність у становищі цієї групи українців: вони не можуть повністю само ідентифікуватися ні з українцями, ні з росіянами. За радянських часів, в умовах домінування росіян зросійщені українці не відчували кризи ідентичності. Намагання належати не до "підпорядкованої більшості", а до "доміантної меншості" призводило до того, що "потребою ідентичності жертвували свідомо. Можливе відчуття етнічної та мовної неповноцінності компенсувалося відчуттям престижності російської мови. Оволодіння "чужою" престижною мовою підвищувало соціальний статус людини і не здавалося нещастям ні для неї особисто, ні для її оточення"¹⁹. Серед маргіналізованих українців значне розповсюдження набув суржик, як ненормативне змішування української та російської мов. Що означає часткову втрату рідної української мови і одночасне неповне засвоєння російської мови.

Радянська політика стосовно українців була спрямована з одного боку на нав'язування ідеї про відсутність відмінностей між ними та росіянами, а з іншого боку – на існування істотних відмінностей між "західними" та "східними" українцями. До того ж велася активна пропаганда "віковичної дружби великого російського народу з українським", виховувалося ставлення до всього українського як до другорядного, порівняно з російським. Найбільш відверто це знайшло відображення в постановках ЦК КП(б)У з питань української літератури, мистецтва, історії, прийняті в 1946 – 1951 роках і які фактично діяли аж до скасування в червні 1990 року²⁰. Зокрема, в постанові політбюро ЦК КП(б)У від 2 жовтня 1946 року "Про репертуар драматичних та оперних театрів УРСР" ставилося завдання "уделить особое внимание воспитанию трудящихся масс в духе нерушимой дружбы советских народов, любви к великому русскому

народу и *ненависти* ко всем врагам Советского строя, в том числе к злейшим врагам украинского народа украинско-немецким* националистам"²¹, (курсив мій – В.С.) Таким вихованням "любові" до російського народу та "ненависті" до "націоналістів" не одного покоління українців повинні були "займатися" не лише театри, а вся наукова, освітянська та творча інтелігенція під невиспним контролем з боку партійних, а також репресивних органів. Про виховання любові до українського народу не йшлося.

Отже, нігілістичне ставлення українців до власної мови, культури, традицій не було природним, а стало результатом довготривалої політики російщення України, яку свідомо проводив радянський тоталітарний режим. У результаті цієї політики виник стійкий стереотип сприйняття російської мови і культури як своєї, рідної не лише для росіян, що було б цілком природно, але й для українців. Сформований за життя декількох поколінь українців в умовах бездержавності цей стереотип сприйняття накинута чужого за своє виявився досить живучим і за часів незалежності України. Тому цілком слушною є думка Л.Т.Масенко про те, "щоб розлучитися з Росією, мало відокремитися від неї державним кордоном. Не менш важливо відділити українську культуру від російської в свідомості русифікованого (зросійщеного – В.С.) населення"²².

Становище росіян як домінуючої меншини в Україні в добу бездержавності сприяло широкому розгортанню процесів мовної та етнічної асиміляції українців. На відміну від Балтії, де зміни етнічного складу та мовної структури населення відбувалися в результаті масового заселення цих країн росіянами та представниками зросійщених за мовою представників інших етносів, в Україні за радянських часів ефективним засобом стало *поєднання міграцій з асиміляційними процесами в середовищі українців*, що найбільш активно відбувалася в містах.

Російськомовний характер урбаністичного середовища в Україні, який утворився за часів Російської імперії не міг змінитися за короткий час доби "українізації" 20-х рр. Урбанізація радянських часів сприяла збереженню домінування в мовному середовищі російської мови, незважаючи на те, що за чисельністю українці переважали росіян серед міського населення. Масова урбанізація (гіперурбанізація) в Україні, яка розгорнулася наприкінці 50-х років ХХ ст., супроводжувалася витісненням української мови не лише з вищої школи, а навіть із шкільництва. Домінування російськомовного середовища стало беззаперечним у містах, насамперед великих та середніх, спочатку на сході та півдні України, з 70-х років і в центральних областях, а у 80-ті роки охопило і найбільші міста в західних областях.

На відміну від інших країн Східної Європи, де вирішальна стадія урбанізації проходила в умовах існування власних національних держав, в Україні вона відбулася в радянські часи, в умовах тотального домінування російськомовного середовища. Масове переселення до міст селян, які займали нижчі щаблі суспільної піраміди, не могло привести до заміни російськомовного урбаністичного середовища на україномовне, незважаючи на кількісну перевагу українців, а навпаки сприяло прискоренню процесів їхньої мовної, а потім і етнічної асиміляції.

Відсутність дієвих механізмів для набуття українською мовою реального статусу державної, а також контролю за дотриманням мовного законодавства в сучасній Україні, призвело до збереження мовного середовища радянської доби, насамперед у містах. Російськомовна атмосфера урбаністичного середовища, яка формувалася протягом останніх десятиліть, зберігає досить значний інерційний вплив, і тому продовжує і за часів незалежності України чинити надзвичайно сильний спротив впровадженню української мови не лише як мови міжетнічного спілкування, але насамперед як єдиної функціональної мови в середовищі самих українців. На жаль, і в незалежній Україні, як і за радянських часів, українська мова так і не стала реально державною. Вона не лише не виконує повністю комунікативних функцій серед усього населення, але передусім і в мовному середовищі самих українців. Фрагментарний характер її функціонування в соціальному вимірі не сприяє встановленню стабільних міжпоселенських та міжрегіональних взаємозв'язків. У містах, за винятком західних областей, українці за мовою та національною самосвідомістю за часів незалежності фактично так і не

* Українсько-німецькими націоналістами в радянських документах повоєнного часу називалися вояки УПА, підпілля ОУН і навіть представники інтелігенції. На початку 50-х рр. радянська пропаганда відмовилася від цього незграбного штамп, бо як можна бути одночасно німецькими і українськими "націоналістами" та повернулася до "традиційного" визначення українських патріотів як "українських буржуазних націоналістів".

змінити статусу масового етносу (підпорядкованої більшості). А росіяни разом з маргіналізованими представниками інших етносів, насамперед зі зросійщеними за мовою та національною самосвідомістю українцями, зуміли зберегти домінуючий статус.

Конфлікт інтересів у сучасній Україні між українцями за національною свідомістю та мовою з одного боку та росіянами за свідомістю та мовою, як російського, так і українського етнічного походження, зберігає латентний характер. Перші намагаються позбутися статусу підпорядкованої більшості (масового етносу), який вони мали за радянських часів і здобути не формальний, а реальний статус домінуючої більшості в незалежній Україні. Другі бажать за будь-яку ціну зберегти статус домінуючої меншини, який вони мали за доби бездержавності України і не допустити перетворення на одну з етнічних меншин (хоча й найбільшою за чисельністю, порівняно з іншими етнічними групами). Звідси і свідоме неприйняття ними, чи точніше значною їхньою частиною, нових реалій, пов'язаних зі втратою домінуючих позицій.

В умовах етнічної мобілізації українців у кінці 80-х – на початку 90-х рр. ХХ ст. цей конфлікт мав більш відкритий характер. Національно-демократичні сили змагалися за здобуття Україною незалежності, а партійно-господарська номенклатура УРСР при підтримці Москви намагалася не допустити цього. Зокрема, керівництво ЦК КПУ ще в 1989 році визначало наміри НРУ "мирним шляхом захопити владу, встановити контроль над партією і державними органами, добитися повної самостійності України"²³. Після проголошення в 1991 році незалежності цей конфлікт втратив відкритий характер. Неукраїнська за своєю сутністю, а не лише за етнічним походженням, номенклатура, визнавши незалежність України, зберегла головне – владу.

За даними Національного інституту стратегічних досліджень, на 12-му році незалежності України 52 % та 46 % керівного складу місцевих та центральних органів влади, відповідно, перебували на керівних посадах ще з радянських часів. За підрахунками Центру ім. О.Разумкова, в 1991 – 2003 рр. вихідці з партійно-комсомольської та господарчої номенклатури серед вищих службовців (прем'єр-міністри, віце-прем'єр-міністри, секретарі Ради національної безпеки та оборони, голови Адміністрації Президента) склали 73 %, серед голів обласних адміністрацій – 80 %. Дві третини української еліти (у т. ч. політичної) становили особи, старші 50 років²⁴. До того ж, Президентом України понад 10 років за визнанням його радника І.Ф.Кураса була "людина російської культурної орієнтації"²⁵ – Л.Д. Кучма, який лише після того, як обійняв найвищу державну посаду, вивчив українську мову.

Отже, абсолютна більшість серед найвищого керівництва в незалежній Україні були представниками радянської номенклатури. Але саме походження не гарантує збереження радянської ментальності, про що свідчить досвід країн Балтії, насамперед Естонії та Литви, де найвище керівництво також складалося з вихідців з номенклатури, які змогли відкинути радянські стереотипи і перетворилися з представників чужої державної влади на власну національну. На жаль, серед представників української влади номенклатурного походження такі зміни не набули масового розповсюдження. "Радянськість" українських посадових осіб визначається насамперед її ментальністю зі старими радянськими стереотипами "неприйняття національних цінностей, ворожість Заходу, антиамериканська спрямованість політичних поглядів, іманентна підпорядкованість Москві як керівному центру й ворожо-скептичне ставлення до національної держави та державного суверенітету України... Природно, така еліта не може ідентифікувати себе ні з європейською цивілізацією, ні з українською нацією; сама ж українська державність сприймається нею як щось тимчасове, перехідне, нежиттєздатне. Така еліта схильна у першу чергу усвідомлювати російські інтереси, а не загальнонаціональні інтереси"²⁶.

Саме ця псевдоукраїнська еліта, ознакою якої за влучним визначенням англійського дослідника Е.Вілсона став "фарбований націоналізм"²⁷, дискредитувала українську державність, українську національну ідею. Зниження життєвого рівня переважної більшості громадян України на тлі збагачення представників влади, яка називала себе "українською", призвело до зневіри суспільства у цій владі та відчуження від неї. Становленню української мови як державної не сприяє слабкість української національної еліти, пострадянської і постколоніальної за своєю сутністю. В українській владі, бізнесі, науці, культурі, засобах масової інформації чільне місце посідають особи, що належать до маргіналізованого за ментальністю та мовою прошарку українців і особи, які лише за походженням є українцями. Вони мають

економічні та медійні ресурси, а також важелі адміністративного впливу для нав'язування українському суспільству власних мовних та етнічних стереотипів.

Російщення України відбулося не в результаті природних етномовних процесів, а стало безпосереднім результатом довготривалої і цілеспрямованої політики царського, а пізніше радянського тоталітарного режиму. Тому і подолання цих наслідків не відбудеться "само по собі", а стане наслідком цілеспрямованої державної політики, яку повинна проводити дійсно українська національна еліта за свідомої підтримки українського загалу. Але незважаючи на інерційний вплив наслідків радянської доби, саме існування незалежної України спричинило зміни етнічної самоідентифікації українців та росіян.

¹ Скемергон Р. Етнічність і меншини // Націоналізм: Антологія / Упоряд. О. Проценко, В. Лісовий. – К., 2000. – С. 456 – 457.

² Євтух В.Б. Етнополітичний ренесанс в Україні // Quo vadis, Україно. – Одеса, 1992. – С. 109.

³ Касьянов Г. Україна 1991 – 2007: нариси новітньої історії. – К., 2008. – С. 131.

⁴ Розрахунки за даними: Національний склад населення України та його мовні ознаки за даними Всеукраїнського перепису населення 2001 року / За ред. О.Г. Осауленка. – К., 2003. – С. 23, 108, 180, 185, 193.

⁵ Розрахунки за даними: Національний склад населення України. – Ч. I. (за даними Всесоюзного перепису населення 1989 року). – К., 1991. – С. 44 – 45; Національний склад населення України. – Ч. II. (за даними Всесоюзного перепису населення 1989 року). – К., 1991. – С. 216 – 219, 224 – 225; Національний склад населення України та його мовні ознаки за даними Всеукраїнського перепису населення 2001 року / За ред. О.Г. Осауленка. – К., 2003. – С. 23, 108, 180, 185, 193.

⁶ Русские: Этносоциологические очерки. – М., 1992. – С. 446.

⁷ Арбеніна В.Л. Етносоціологія. – Харків, 2007. – С. 122.

⁸ Русские: Этносоциологические очерки. – С. 446.

⁹ Розрахунки за даними: Національний склад населення України. – Ч. I. (за даними Всесоюзного перепису населення 1989 року). – С. 44; Національний склад населення України та його мовні ознаки за даними Всеукраїнського перепису населення 2001 року. – С. 25.

¹⁰ Розрахунки за даними архіву Держкомстату України.

¹¹ Піскунов С. Відтворення населення України: етнічний аспект (демографічний аналіз) // Етнонаціональний розвиток в Україні та стан української етнічності в діаспорі: сутність, реалії конфліктності, проблеми та прогноз на порозі XXI століття. Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції. – Київ-Чернівці, 1997. – С. 264.

¹² Розрахунки за даними: Населення України за місцем народження та громадянства: За даними Всеукраїнського перепису населення 2001 року / О.Г. Осауленка (ред.) – К., 2004. – С. 214.

¹³ Шульга А.Н. Этническая самоидентификация личности. – К., 1996. – С. 136.

¹⁴ Русские: Этносоциологические очерки. – С. 448.

¹⁵ Розрахунки за даними архіву Держкомстату України.

¹⁶ Розрахунки за даними: Національний склад населення України. – Ч. I. (за даними Всесоюзного перепису населення 1989 року). – С. 44; Національний склад населення України та його мовні ознаки за даними Всеукраїнського перепису населення 2001 року. – С. 25.

¹⁷ Масенко Л. (У)мовна (У)країна. – К., 2007. – С. 31.

¹⁸ Алпатов В.М. 150 языков и политика: 1917 – 2000. Социоллингвистические проблемы СССР и постсоветского пространства. – М., 2000. – С. 140.

¹⁹ Там само. – С. 106.

²⁰ ЦАГОУ. – Ф.1. – Оп. 11. – Спр. 2176. – Арк. 18.

²¹ Там само. – Арк. 43.

²² Масенко Л. Вказ. праця. – С. 27.

²³ ЦАГОУ. – Ф.1. – Оп. 11. – Спр. 2074. – Арк. 32.

²⁴ Жданов І., Якименко Ю. Україна у XXI столітті. Виклики для політичної еліти // Національна безпека і оборона. – 2003. – № 9. – С. 4 – 5.

²⁵ Курас І.Ф. Етнополітологія. Перші кроки становлення. – К., 2004. – С. 431.

²⁶ Перепелиця Г.М. Вплив внутрішніх чинників на формування асиметричних відносин // Асиметрія міжнародних відносин / Під ред. Г.М. Перепелиці, О.М. Субтельного. – К., 2005. – С. 54 – 55.

²⁷ Вілсон Е. Українці: несподівана нація. – К., 2004. – С. 358.

В статье рассматриваются особенности этнической самоидентификации украинцев и русских в современной Украине, в сравнении с советским периодом.

Ключевые слова: Украина, украинцы, русские, этническая идентичность, адаптация, доминирующий статус, ассимиляция, родной язык.